HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY IJODIDA MA’RIFATPARVARLIK VA IJTIMOIY TANQID

NAZIROVA O‘LMASXON

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi

Annotatsiya. Maqolada Hamza Hakimzoda Niyoziyning o‘zbek adabiyoti tarixidagi o‘rni, ma’rifatparvarlik qarashlari, she’riy va dramaturgik merosi tahlil qilinadi. Adib ijodida ilm-ma’rifat, jaholatga qarshi kurash, xotin-qizlar ta’limi, ijtimoiy tengsizlik va inson qadr-qimmati masalalarining badiiy ifodalanishiga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, uning asarlarini adabiy-tanqidiy yondashuv asosida o‘rganish masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Hamza Hakimzoda Niyoziy, o‘zbek adabiyoti, ma’rifatparvarlik, jadidchilik, dramaturgiya, she’riyat, ijtimoiy tanqid, milliy uyg‘onish.

Аннотация. В статье рассматриваются место Хамзы Хакимзаде Ниязи в истории узбекской литературы, его просветительские взгляды, поэтическое и драматургическое наследие. Особое внимание уделяется художественному отражению вопросов образования, борьбы с невежеством, женского просвещения, социального неравенства и человеческого достоинства. Также рассматриваются особенности литературно-критического анализа его произведений.

Ключевые слова: Хамза Хакимзаде Ниязи, узбекская литература, просветительство, джадидизм, драматургия, поэзия, социальная критика, национальное пробуждение.

Abstract. This article examines Hamza Hakimzoda Niyoziy’s place in Uzbek literary history, his educational ideas, and his poetic and dramatic legacy. It focuses on the literary representation of education, the struggle against ignorance, women’s education, social inequality, and human dignity. The article also discusses approaches to the literary-critical study of his works.

Keywords: Hamza Hakimzoda Niyoziy, Uzbek literature, enlightenment, Jadidism, drama, poetry, social criticism, national awakening.

Kirish

XX asr boshlarida Turkistonning ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan o‘zgarishlar o‘zbek adabiyotining mazmuni va yo‘nalishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Bu davrda xalqni ilm-ma’rifatga chorlash, milliy ongni uyg‘otish, ta’limni yangilash va jamiyatdagi muammolarni badiiy ifodalashga intilish kuchaydi. Hamza Hakimzoda Niyoziy ana shu jarayonlarda faol qatnashgan ijodkorlardan biri sifatida o‘zbek adabiyoti tarixida alohida o‘rin egallaydi.

Hamza ijodini o‘rganishda uning asarlarini tarixiy sharoit, muallif dunyoqarashi va badiiy xususiyatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish muhimdir. Uning she’riyati, dramaturgiyasi va ma’rifiy faoliyatida jamiyatni yangilash, inson tafakkurini o‘stirish hamda ta’limning ahamiyatini oshirish g‘oyalari yetakchilik qiladi [1].

Hamza ijodida ma’rifatparvarlik g‘oyalari

Hamza Hakimzoda Niyoziy 1889-yilda Qo‘qonda tug‘ilgan. U shoir, dramaturg va pedagog sifatida o‘zbek madaniy hayotida muhim iz qoldirdi. Adib ijodining shakllanishida mumtoz Sharq adabiyoti an’analari, davrning ijtimoiy ehtiyojlari hamda ma’rifatparvarlik qarashlari muhim rol o‘ynadi. Uning ijodiy izlanishlari davomida an’anaviy she’riy mavzular bilan bir qatorda xalq hayotiga yaqin, ijtimoiy mazmuni kuchli masalalar ham keng o‘rin ola boshladi.

Hamza uchun ma’rifat inson va jamiyat taraqqiyotining asosiy shartlaridan biri edi. Uning asarlarida ilm olish, dunyoni anglash, savodsizlik oqibatlarini tushunish va yangicha fikrlashga intilish muhim badiiy mazmun kasb etadi. Adibning pedagogik faoliyati ham ushbu qarashlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u ta’lim-tarbiya orqali xalqning dunyoqarashini kengaytirishga intilgan [2].

Hamza ijodida ma’rifatparvarlik faqat nasihat tarzida emas, balki hayotiy vaziyatlar, qahramonlar taqdiri va ijtimoiy ziddiyatlar orqali ifodalanadi. Jaholatning inson hayotiga ko‘rsatadigan salbiy ta’sirini yoritish orqali muallif o‘quvchini mustaqil fikrlashga, mavjud munosabatlarga tanqidiy qarashga undaydi. Shu jihatdan uning asarlari badiiylik va ijtimoiy maqsadning o‘zaro uyg‘unligi bilan ajralib turadi.

Dramaturgiyasida ijtimoiy tanqid

Hamzaning dramaturgik merosi o‘zbek sahna adabiyoti rivojida muhim ahamiyatga ega. Dramatik asarlarda ijtimoiy muammolar dialog, xarakterlar to‘qnashuvi va sahnaviy vaziyatlar orqali ochib beriladi. Bunday usul tomoshabinni voqealarga befarq qaramaslikka, qahramonlar xatti-harakatlari va jamiyatdagi munosabatlar haqida fikr yuritishga undaydi.

Adibning “Zaharli hayot yoxud Ishq qurbonlari” asarida shaxsiy baxt, inson erkinligi va eskicha qarashlar o‘rtasidagi ziddiyatlar badiiy talqin qilinadi. Asarda inson taqdiriga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy muhit va urf-odatlarning salbiy oqibatlariga e’tibor qaratiladi. Konflikt faqat alohida qahramonlar o‘rtasidagi kelishmovchilik emas, balki shaxs erkinligi bilan uni cheklovchi qarashlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik sifatida namoyon bo‘ladi.

“Maysaraning ishi” komediyasida esa hajv va kulgi ijtimoiy nuqsonlarni fosh etish vositasiga aylanadi. Muallif komik vaziyatlar va qahramonlar xarakteri orqali ayrim illatlarni ochib beradi. Bu asarda kulgi faqat ko‘ngil ochish vazifasini bajarmaydi, balki tomoshabinda tanqidiy fikr uyg‘otishga xizmat qiladi. Hamzaning dramaturgik tajribasi shu tariqa sahna san’atining ma’rifiy imkoniyatlarini kengaytiradi [3].

She’riyati va insonparvarlik qarashlari

Hamza she’riyatida ilm-ma’rifat, ijtimoiy adolat, xalq hayoti va insoniy fazilatlar mavzusi yetakchi o‘rin tutadi. Shoir an’anaviy she’riy shakllardan foydalangan holda zamon muammolarini yoritishga intiladi. Uning asarlarida da’vatkor ohang, fikrning ochiqligi va o‘quvchiga bevosita murojaat qilish xususiyatlari seziladi. Xalq tiliga yaqin ifoda vositalari she’rlarning tushunarli va ta’sirchan bo‘lishiga xizmat qiladi.

Adib ijodida xotin-qizlarning ta’lim olishi va jamiyatdagi o‘rni ham muhim masalalardan biridir. Ayollarning bilim olishi, o‘z qadr-qimmatini anglashi va inson sifatida hurmat qilinishi ma’rifatparvarlik qarashlari bilan uzviy bog‘liq. Hamza bu masalalarni yoritish orqali jamiyat taraqqiyoti inson huquqlari va ma’naviy erkinlik bilan chambarchas aloqador ekanini ko‘rsatadi.

Adabiy-tanqidiy nuqtayi nazardan Hamza she’riyatini faqat g‘oyaviy mazmun bilan baholash yetarli emas. Asarlarning tili, badiiy tasvir vositalari, janr xususiyatlari va tarixiy kontekstini ham hisobga olish zarur. Uning ijodida mumtoz adabiyot an’analari bilan yangi davrning ijtimoiy ehtiyojlari tutashib, o‘ziga xos badiiy yo‘nalishni yuzaga keltiradi.

Hamza merosiga adabiy-tanqidiy yondashuv

Hamza Hakimzoda Niyoziy merosini xolis o‘rganish uchun tarixiylik va matn tahlili tamoyillarini uyg‘unlashtirish lozim. Tarixiy yondashuv asarning yaratilish sharoiti va muallif qarashlarini anglashga yordam bersa, badiiy tahlil obrazlar tizimi, konflikt, kompozitsiya va til xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Shu ikki yondashuvning birligi adib ijodining o‘zbek adabiyoti rivojidagi o‘rnini aniqroq belgilashga xizmat qiladi.

Hamza asarlarida ko‘tarilgan ma’rifat, adolat, inson qadr-qimmati va ijtimoiy mas’uliyat masalalari bugungi o‘quvchi uchun ham ahamiyatlidir. Biroq ularni zamonaviy mezonlar bilan baholashda asarlarning o‘z davri bilan bog‘liq jihatlarini e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Ana shunday muvozanatli yondashuv adib merosini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Hamza Hakimzoda Niyoziy o‘zbek adabiyotida ma’rifatparvarlik g‘oyalarini badiiy ifoda etgan, she’riyat va dramaturgiya rivojiga munosib hissa qo‘shgan ijodkordir. Uning asarlarida ilmga intilish, jaholatni tanqid qilish, xotin-qizlar ta’limi, inson qadr-qimmati va ijtimoiy adolat masalalari muhim o‘rin egallaydi. Dramaturgiyasida ijtimoiy ziddiyatlar sahnaviy harakat orqali ochilsa, she’riyatida o‘quvchini fikrlashga va ma’naviy kamolotga da’vat etish kuchli.

Hamza merosini adabiy-tanqidiy jihatdan o‘rganish tarixiy sharoit va badiiy mahoratni birgalikda tahlil qilishni talab etadi. Uning ijodi milliy adabiyotimizdagi yangilanish jarayonlarini, adabiyotning ma’rifiy vazifasini va badiiy so‘zning jamiyat hayotiga ta’sirini anglashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] O‘zbek adabiyoti tarixi. XX asr boshlaridagi o‘zbek adabiyoti bo‘yicha darslik va tadqiqotlar. — Toshkent.

[2] O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Hamza Hakimzoda Niyoziy” maqolasi. — Toshkent.

[3] Hamza Hakimzoda Niyoziy. Tanlangan asarlar. — Toshkent: turli nashrlar.

[4] Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. — Toshkent.